

*Турянський Ю. І.,
доктор економічних наук,
член Науково-консультативної ради
Конституційного суду України*

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. У статті проводиться аналіз ролі держави у сфері прав людини в сучасному глобалізованому суспільстві. Наявність міжнародних світових стандартів у сфері прав людини зумовлює розвиток у ній цілої міжнародної системи, це не тільки нормативно-правові акти, еталони та стандарти, але й органи й інституції, які покликані контролювати, охороняти та взагалі забезпечувати інститут прав людини. Міжнародна спільнота для цього створила кілька установ, наприклад, Європейський суд з прав людини та Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Проте більшість міжнародних інституцій мають опосередкований вплив. Вказане репрезентовано на прикладі рішень Європейського суду з прав людини.

Аргументовано, що глобалізація спричиняє зменшення ролі держави, оскільки під її впливом зникають кордони. Держава в усі часи була потужним апаратом державно-владної діяльності, ядром політичної системи. На сьогодні вона втрачає власні позиції шляхом втрати чітких територіальних кордонів, через міжнародний вплив, міграційні процеси. Глобалізація порушує соціальну стабільність, оскільки саме держави пропонують механізм відповідальності, який містить суб'єктів, фінансування та засоби виконання їх повноважень. Потенційною є небезпека, що держави можуть перекласти свої обов'язки на міжнародні інституції різного рівня, зокрема громадського характеру.

Доведено, що передусім держави змінюють своє основне місце завдяки впливу транснаціональних компаній і світових міжнародних корпорацій. Основною метою транснаціональних компаній є отримання прибутку, тому другорядними для них є такі питання, як захист прав і свобод людини, екологічна безпека, добросовісна конкуренція тощо. На жаль, прикладами їхньої діяльності є руйнування навколишнього середовища, економічна експлуатація, неналежний соціальний захист прав працівників, навіть примусова дитяча праця.

Зазначено, що глобалізація суттєво впливає на інститут прав людини. Передусім це зумовлено трансформацією ролі держави в охороні, забезпеченні та захисті прав людини. Міжнародні інституційні механізми не завжди дієві щодо захисту прав людини, держава втрачає першорядну функцію в цій сфері, передаючи вагому частку політико-економічної влади транснаціональним компаніям. Останні не зацікавлені в розширенні інституту прав людини та й не приймали на себе міжнародно-правових зобов'язань щодо їх збереження, на відміну від держави. Тому констатовано, що із впливом глобалізаційних чинників відбувається фактичне послаблення гарантування прав людини.

Ключові слова: права людини, глобалізація, держава, транснаціональні компанії.

Постановка проблеми. Основною цінністю людства в його історико-поступальному розвитку є інститут прав людини. Ця категорія не повинна бути політико-правовим декларативним гаслом, навпаки, реальне втілення у практику, повне забезпечення прав і свобод є первинним принципом функціонування держави, суспільства та й усієї політичної системи. З розвитком людської цивілізації змінювались підходи до сприйняття права та держави, оскільки глобалізаційні процеси видозмінили її значення в суспільному функціонуванні. Важливо також дослідити, як вплинула трансформація державно-правового механізму на інститут прав людини.

Становлення та функціонування інституту прав людини досліджували такі науковці, як: М. Антонович, С. Брок, С. Головатий, І. Жаровська, М. Несправа, О. Фаст та ін. Незважаючи на значну кількість праць за даною тематикою, усе ж немає сучасного комплексного дослідження з вказаної проблематики.

Мета статті – зробити аналіз ролі держави у сфері прав людини в сучасному глобалізованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ухвалення Загальної декларації людини (1948 р.) було результатом переосмислення загальносвітової поведінки внаслідок дій та кризи, яка була спричинена Другою світовою війною, що, у свою чергу, стало основним поштовхом до становлення прав людини. Держави окремо та спільно неодноразово протягом довгого часу в різних сферах наголошували на вагомості прав людини як ціннісної фундаментальної категорії.

Основним парадигмальним значенням декларації є те, що вона встановила, що кожна людина має права не тому, що вони є громадянами конкретної нації, а тому, що вона людина. Цивілізовані народи декларують, що не зміст громадянства, а належність до людського роду є основним критерієм наявності прав.

Від часу ухвалення Декларації світ змінювався. Бізнес, політика, навколишнє середовище та спілкування ставали радикально іншим. Цей процес зачіпає окремих людей, спільноти, народи, суспільство й окремі інститути. Усе це зумовлене процесами глобалізації, спричиняє зміни всієї соціальної та правової реальності, тому прямо впливає на права людини, трансформуючи кожне з них.

Через загальне ухвалення принципів міжнародного регулювання прав людини, з одного боку, можна встановити середній мінімальний правовий стандарт для процесу стабілізації. Але глобалізація також, за висловом Удо Маркарда, «ставити права людини під загрозу, якщо, наприклад, поширюються бідність і експлуатація людей» [1, с. 8].

Наявність міжнародних світових стандартів у сфері прав людини зумовлює розвиток у ній цілої міжнародної системи,

це не тільки нормативно-правові акти, еталони та стандарти, але й органи й інституції, які покликані контролювати, охороняти та загалом забезпечувати інститут прав людини. Міжнародна спільнота для цього створила кілька установ, наприклад Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з прав людини. Проте більшість міжнародних інституцій мають опосередкований вплив. Розберемо це на прикладі рішень ЄСПЛ.

Зокрема, одним із найбільш репрезентативних стало рішення у справі Д. Яковлева. ЄСПЛ задовольнив позови, які подали 45 громадян Сполучених Штатів Америки і 27 російських сиріт, оскільки російський політично мотивований закон порушує права як дорослих, так і усиновлених дітей, зокрема ст. ст. 3 («Заборона катування»), 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя») та 14 («Заборона дискримінації») Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Скарга полягала в тому, що в часовому проміжку, коли проходило оформлення документів (2010–2012 рр.), усиновлення на державному рівні не було заборонено. Незважаючи на позитивне рішення ЄСПЛ, держава не провела жодних змін у національній правовій законодавчій системі.

Репрезентативним також вважаємо рішення «Менесон та інші проти Франції» та «Лабасе проти Франції» від 26 червня 2014 р. Рішення стосуються сурогатного материнства. Держави самостійно визначають законодавчі правила, що стосуються прав і свобод громадян, особливо в контексті новітніх прав, де немає міжнародних норм.

Франція на державному рівні не визнає сурогатного материнства як новітнього способу продовження роду, водночас не надає громадянства дітям, які народжені з використанням такої технології за кордоном, незважаючи на те, що генетичні батьки є громадянами зазначеної держави.

Вказана справа стосується відмови на державному рівні надати правовий статус неповнолітнім і визнати родинні стосунки, навіть незважаючи на те, що за кордоном сімейний статус був офіційно визнаний. ЄСПЛ у резолютивній частині рішення вказав, що Суд визнав, що в обох випадках порушено ст. 8 стосовно права дітей на повагу до їхнього приватного життя. Суд зауважив, що, незважаючи на те, що у Сполучених Штатах батьками дітей були визнані містер та місіс Менесон та містер та місіс Лабасе, французька влада відмовляється визнати їхнє батьківство за французьким законом. Суд визнав, що ця суперечність підриває індивідуальність дітей у французькому суспільстві. Далі Суд зауважив, що судова практика цілковито перешкоджає встановленню правових стосунків між дітьми, народженими шляхом законного сурогатного материнства, та їхніми біологічними батьками. Це виходить за межі дозволеного втручання держави у вирішення питань сурогатного материнства. Отже, у широкому розумінні ЄСПЛ указав на неналежність французького законодавства в сімейній сфері щодо статусу прав дітей, народжених за допомогою використання методу сурогатного материнства. Однак, незважаючи на суттєві аргументи, Франція дотепер не узгодила власне законодавство з вимогами міжнародної спільноти.

Перелік таких справ можна продовжувати. Особливо дисонанс стосується розуміння новітніх прав, що з'явилися нещодавно у зв'язку розвитком науки і техніки, медицини та комп'ютерних технологій.

Звернемо увагу на принцип універсальності прав людини. Отже, варто розуміти, що права людини залежні від культури, релігії, тому вони дійсні для кожної людини, незалежно від її віри чи культури. Якщо права людини універсальні, вони діють для кожного індивідуально просто тому, що вони є людьми, а не тому, що вони чоловіки чи жінки, певного віку або мають певний колір шкіри, релігії чи громадянство. Загальна застосовність дає право будь-якій особі вимагати реалізації прав людини. Саме тут криється проблема. Права людини самі собою не є універсальними під час реалізації. Вони потребують механізмів загальнодержавного захисту. Тому сутність принципу універсальності зводиться до того, що кожний може вимагати прав людини для себе, але це також означає, що кожний повинен визнати право іншої людини.

Універсальність може суперечити культурним цінностям окремої держави або регіону. Фахівці вказують на те, що трапляється чимало конфліктів закону шариату та прав людини, серед яких релігійна свобода, рівність жінок (усунення з посади), жорстоке фізичне покарання, наприклад, вибивання кінцівок [2, с. 19].

Однак навіть у схожих правових, релігійних і територіальних системах можливе різне сприйняття інституту прав людини. Знову ж таки ілюструємо прикладом. Фахівці Агенції фундаментальних прав Європейського Союзу (далі – ЄС) наводять таку статистику – у шести країнах ЄС лише 42% дітей ромів відвідувати початкову школу порівняно із середнім рівнем ЄС 97,5% [3, с. 21].

Тому можемо констатувати, що роль міжнародних інституцій, засобів та способів захисту прав людини є досить вагомою в сучасних умовах розвитку суспільства. На сьогодні міжнародні інститути виконують правовстановлюючу та правоохоронну функції, оскільки визначають загальносвітові еталони прав людини та забезпечують функціонування правозахисних інституцій. Ключовою, основною, центральною роллю у сфері встановлення, захисту та реалізації прав людини наділені держави. Вони відіграють первинну роль щодо прав людини. Права людини передбачають людиноцентризм, тобто людина завжди перебуває в центрі, а не держава, закон чи політика. З одного боку, держава є інститутом, що може гарантувати утвердження права людини, а також може поставити їх під загрозу.

Глобалізація гостро поставила потребу розв'язання питання ролі держав щодо прав людини. Глобалізація спричиняє зменшення ролі держави, оскільки під її впливом зникають кордони. Глобалізація порушує соціальну стабільність, оскільки саме держави пропонують механізм відповідальності, який охоплює суб'єктів, фінансування та засоби виконання їхніх повноважень. Потенційною є небезпека, що держави можуть перекласти власні обов'язки на міжнародні інституції різного рівня, зокрема громадського характеру.

Держава в усі часи була потужним апаратом державно-владної діяльності, ядром політичної системи. На сьогодні вона втрачає власні позиції через втрату чітких територіальних кордонів, міжнародний вплив, міграційні процеси. Тут варто погодитися з І. Жаровською в тому, що «державна влада від феномену легального примусового арбітра переходить у ранг другорядної ланки у відносинах «суспільство – суб'єкт управління». Домінантою стають міжнародні глобалізовані суб'єкти влади, але говорити про втрату державною владою абсолютних позицій, на нашу думку, передчасно. Змінні характери-

стики державно-владного феномену мають подвійну природу: зумовлені зовнішніми процесами (трансформація ролі держави, політична, правова, економічна та мультикультурна глобалізація) та внутрішніми трансформаціями самого механізму реалізації державної влади» [4, с. 26]. Роль держави, державної влади, державних кордонів зменшується. Звичайно, говорити про зникнення державно-владного чи державно-правового впливу не доводиться, проте коефіцієнт впливу значно менший.

Глобалізація залучає нових гравців до політичної системи суспільного функціонування. «Усеохоплюючий характер процесів глобалізації вирішальним чином вплинув на зміну співвідношення між економічною і політичною складовими частинами у взаємодії міжнародних акторів та, власне, на вихід політики й економіки на рівноцінний за значенням рівень. Це підтверджується ще й тим, що більшу вагу мають політичні рішення, які формують зацікавлені актори міжнародних відносин, що володіють більшою економічною потужністю. Зростання політичної ваги суб'єктів міжнародних відносин, які мають більший економічний потенціал, сприяло виходу на світову арену, крім міжурядових, ще й неурядових акторів, серед яких особливо слід вказати на глобальні компанії чи транснаціональні корпорації, що володіють активами, порівнюваними із ВВП середніх країн» [5, с. 236].

Насамперед держави змінюють своє основне місце завдяки впливу транснаціональних компаній і світових міжнародних корпорацій. «Національна держава як форма організації соціально-економічного і політичного життя поступово зникає, поступаючись місцем глобальному ринку. В епоху «глобальної цивілізації», «глобального суспільства» національні держави здійснюють функцію простого передавального механізму в організації транскордонних переміщень товарів і факторів виробництва. Формуванню єдиної глобальної цивілізації сприяє глобальне поширення цінностей та інститутів ліберальної демократії. Як стверджують гіперглобалісти, «денационалізація» світової економіки відбувається за допомогою становлення та розвитку транснаціональних виробничих, торговельних і фінансових мереж» [6, с. 158].

Транснаціональні компанії все більше перебувають поза контролем окремих держав, у свою чергу, загальноміжнародного впливу на їх функціонування немає. Значення та кількість транснаціональних корпорацій зростають постійно, відсутня загальна статистика, тому чіткого підрахунку також немає.

Основною метою транснаціональних компаній є отримання прибутку, тому другорядними для них є такі питання, як захист прав та свобод людини, екологічна безпека, добросовісна конкуренція тощо. На жаль, прикладами їхньої діяльності є руйнування навколишнього середовища, економічна експлуатація, неналежний соціальний захист прав працівників, навіть примусова дитяча праця.

Міжнародні доповідачі наводять такий приклад. 20 квітня 2010 р. у Мексиканській затоці вибухнула нафтовидобувна платформа Deepwater Horizon, яка була орендована для видобутку нафти британською корпорацією British Petroleum (BP). Цю катастрофу екологи охрестили «нафтовим Чорнобилем». Наслідки масштабного розливу нафти відчуватимуться ще багато років. Розлив нафти з аварійної свердловини фахівці змогли зупинити лише через п'ять місяців. За цей час у воді затоки потрапило понад 200 млн галонів нафти. Найбільше від аварії постраждали узбережжя штатів Луїзіана, Алабама, Міс-

сісіпі та Флорида. Неправної шкоди було завдано рослинному і тваринному світу, істотних втрат зазнала рибна галузь, прибережний бізнес і туризм. За даними екологів, від наслідків розливу нафти загинули понад вісім тисяч птахів, сотні морських черепах і приблизно сто дельфінів. Загалом держави не могли вирішально вплинути на міжнародну корпорацію British Petroleum. Вирішальним виявився громадський тиск із боку споживачі, які змусили корпорацію вжити належних заходів [1, с. 10].

Висновки. У сучасному суспільстві вплив глобалізації на інститут прав людини є досить суттєвим. Передусім це зумовлено трансформацією ролі держави в охороні, забезпеченні та захисті прав людини. Міжнародні інституційні механізми не завжди дієві в захисті прав людини, держава втрачає першорядну функцію в цій сфері, передаючи вагому частку політико-економічної влади транснаціональним компаніям. Останні не зацікавлені в розширенні інституту прав людини, не приймали на себе міжнародно-правових зобов'язань щодо їх збереження, на відміну від держави, Тому доводиться констатувати, що із впливом глобалізаційних чинників відбувається фактичне послаблення гарантування прав людини.

Література:

1. Marquardt U. Essay on the conference "Human Right in a globalized World challenge: for The media document". 2011. P. 8–15.
2. Jagland Th. Keynote address. *Human Right in a globalized World challenge: for The media document*. 2011. P. 17–20.
3. Kjaerum M. Keynote address. *Human Right in a globalized World challenge for The media document*. 2011. P. 20–23.
4. Жаровська І. Трансформація феномена державної влади в умовах глобалізаційних змін. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6–1 (1). С. 23–26.
5. Бурдяк О. Зростання ролі ТНК у міжнародних політичних відносинах в умовах глобалізації. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2013. Т. 25–26. С. 233–238.
6. Лимонова Е. Трансформація економічного змісту ТНК в умовах глобалізації. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2013. № 2. С. 155–164.

Turianskyi Yu. The role of the state in the field of human rights in today's globalized society

Summary. The article analyzes the role of the state in the field of human rights in today's globalized society. The presence of international world standards in the field of human rights determines the development of the whole international system in this field, in particular, not only regulatory acts, standards, but also bodies and institutions, which are intended to control, protect and generally provide the human rights institute. To this end, the international community has created several institutions such as the European Court of Human Rights and the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. However, most international institutions have indirect influence. This is illustrated by the example of European Court of Human Rights decisions.

It is argued that globalization has a diminishing role in the state, as borders disappear under its influence. The state at all times was a powerful apparatus of state power, the core of the political system. Today, it loses its position through the loss of clear territorial boundaries, international influence, and migration processes. Globalization disrupts social stability, because it is these states that offer a mechanism of accountability that contains subjects, funding, and means of exercising their powers. There is a potential danger that states may shift their

responsibilities to international institutions of various levels, including public ones.

It is proved that, in the first place, countries change their main place due to the influence of transnational companies and world international corporations. The main purpose of transnational companies is to make profit, so issues such as protection of human rights and freedoms, environmental security, fair competition, etc. are of secondary importance to them. Unfortunately, examples of their activities include environmental degradation, economic exploitation, inadequate social protection of workers' rights, and even forced child labor.

It is stated that the impact of globalization on the human rights institute is quite significant. This is primarily due to

the transformation of the role of the state in the protection, preservation and implementation of human rights. International institutional mechanisms are not always effective for the protection of human rights, and the state loses its paramount role in this area by transferring the full political-economic power to transnational companies. The latter are not interested in expanding the human rights institution and have not undertaken international legal obligations to preserve them, unlike the state. Therefore, it is noted that the impact of globalization factors is actually weakening the guarantee of human rights.

Key words: human rights, globalization, state, transnational companies.